

8. *Consolidated* versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union 2012/C 326/01 Article 169. EUR-Lex is an official website of European Union law. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT>.
9. *European Consumer Agenda – Boosting confidence and growth Part 1*. Official website of the European Commission. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2012:0225:FIN>.
10. *EUR LEX* Access to European Union law. EUR-Lex is an official website of European Union law. URL : http://eurlex.europa.eu/search.html?displayProfile=allRelAllConsDocProfile&qid=1501043046270&type=named&CC_1_CODED=15&name=browse-by:legislation-in-force&CC_2_CODED=1520.
11. *National consumer organisations – Official website of the European Commission*. URL : https://ec.europa.eu/info/strategy/consumers/consumer-protection/our-partners-consumer-issues/national-consumer-organisations_en.
12. *Kak zashhishheny v Germanii prava potrebitelej*. 29.04.2007. Deutsche Welle (DW). URL : <http://chemodan.com.ua/news/2007/05/3828.html>.
13. *National consumer organisations United Kingdom*. Official website of the European Commission. URL : http://collections.internetmemory.org/haeu/20171123130248/http://ec.europa.eu/consumers/eu_consumer_policy/consumer_consultative_group/national_consumer_organisations/docs/national-consumer-organisations_uk_listing.pdf.
14. *O sisteme zashhity prav potrebitelej v Germanii. Chto otlichaet ee ot rossijskoj sistemy?* URL : <http://89.rospotrebnadzor.ru/documents/ros/8323>.
15. *Patērētāju tiesību aizsardzības likums*. Likumi.lv – vietne Latvijas Republikas tiesību aktiem oficiālais – izdevējs "Latvijas Vēstnesis". URL : <https://likumi.lv/doc.php?id=23309>.

УДК 330.341.2

ЛАГУТІН Василь, д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету

МОЖЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО АНАЛІЗУ СУСПІЛЬНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ТА РОЗВИТКУ*

Розглянуто інституційні підходи до дослідження суспільної стабільності і розвитку. Проаналізовано актуальні проблеми взаємозв'язку стабільності і розвитку у контексті їх інституційного забезпечення в Україні. Доведено, що неефективність інститутів стабільності не дає змоги забезпечити необхідні соціально-економічні умови для суспільного розвитку.

Ключові слова: стабільність, розвиток, інституційний аналіз, інститути, громадянське суспільство, держава.

* Стаття підготовлена у межах виконання науково-дослідної роботи "Парадигмальні та концептуальні зрушення в економічній теорії XXI століття" (номер державної реєстрації 0118U000126).

© Лагутін В., 2018

Лагутин В. Возможности институционального анализа общественной стабильности и развития. Рассмотрены институциональные подходы к исследованию общественной стабильности и развития. Проанализированы актуальные проблемы взаимосвязи стабильности и развития в контексте их институционального обеспечения в Украине. Доказано, что неэффективность институтов стабильности не позволяет обеспечить необходимые социально-экономические условия для общественного развития.

Ключевые слова: стабильность, развитие, институциональный анализ, институты, гражданское общество, государство.

Постановка проблеми. Зміст категорій "стабільність" і "розвиток" виходить за рамки виключно економічної теорії, і вони стають міждисциплінарними. Тому важливим є вдосконалення інституційних розробок у цьому напрямку. Міждисциплінарні дослідницькі завдання притаманні інституційному аналізу. Першочерговими завданнями повинні бути поглиблений пошук єдності і відмінностей інститутів стабільності та інститутів розвитку, нове розуміння їх ролі в громадянському суспільстві та переосмислення змісту соціально-економічної стратегії держави.

Введення інститутів у процес теоретичного дослідження стабільності та розвитку суспільства дає змогу провести більш ґрунтовний аналіз, ніж це можливо без використання інститутів. Інституційний аналіз й полягає у цьому випадку у розумінні суспільної стабільності та розвитку як континууму інститутів та послідовності інституційних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї інституціоналізму розроблені такими видатними зарубіжними економістами, як Дж. Аджемоглу, О. Вільямсон, Р. Коуз, Д. Норт, Е. де Сото, Дж. Ходжсон [1–6] та ін. Серед українських економістів-інституціоналістів варто відмітити, насамперед, В. Гейця, А. Гриценко, В. Небрат, В. Тарасевича, А. Філіпенка [7–11]. Методологічна та евристична цінність інституційної теорії (у сучасних умовах – неоінституціоналізму) є очевидною. Теоретико-методологічний потенціал неоінституціоналізму дає змогу застосовувати інституційний інструментарій до аналізу різноманітних суспільних проблем. Інституційний аналіз, зосереджуючись на механізмах функціонування і взаємодії інститутів, долає недоліки неокласичного підходу, який ґрунтується на однобічній методології індивідуалізму. Інституційний аналіз повинен широко застосовуватися при дослідженні широкоформатних проблем суспільної стабільності та розвитку.

Метою статті є дослідження проблеми забезпечення суспільної стабільності та розвитку на основі інституційного інструментарію. Суспільні інститути, з точки зору їх впливу на стабільність та розвиток суспільства, є у цій статті головними відправними точками інституційного аналізу. Можливості інституційного аналізу стабільності та розвитку найбільш повно виявляються при міждисциплінарному підході до розуміння природи цих понять. Йдеться про триєдину сутність суспільної стабільності та розвитку: економічну, соціальну та духовно-гуманітарну.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічною основою статті стали фундаментальні положення наукових праць зарубіжних і віт-

чизняних економістів за означеною проблематикою. У процесі дослідження застосовано загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: абстрактно-логічний при аналізі суспільних інститутів, що забезпечують стабільність та розвиток, індукції та дедукції – при з'ясуванні взаємозв'язку трансакційних витрат та розвитку інституційного середовища, системний підхід у контексті інституційних змін у суспільстві, історико-логічний аналіз – при розгляді неузгодженості формальних та неформальних інститутів в Україні.

Результати дослідження. Інституціоналізм у цій статті розуміється в достатньо широкому сенсі, тобто включає всі основні напрями сучасної неінституціональної теорії у контексті широкої інтерпретації різноманітних механізмів суспільних (колективних) форм життєдіяльності. Первісна цілісність та специфічність інституціоналізму виникає з його походження як особливої частини знань про "інститути" і, як наслідок, соціально-економічну поведінку суб'єктів у певних духовно-гуманітарних координатах. Ігнорування значущості інститутів підкреслює помилковість недооцінки неекономічних чинників суспільного розвитку, особливо культурного та етико-гуманітарного характеру.

Основним положенням інституціоналізму можна вважати те, що економіка може функціонувати лише у відповідних інституційних формах. Тобто інститути мають значення, а інституціоналізм спрямовує їх на потреби стабільності і розвитку суспільства. Інститути завжди мають специфічний характер залежно від конкретних історичних, культурних і політичних контекстів даного суспільства.

У ході інституційного аналізу необхідно обов'язково враховувати залежність теперішнього стану суспільства від траєкторії попереднього розвитку. При цьому виділяються три типи взаємозв'язку між змістом старих і нових інститутів: *path dependence* – глибокий зв'язок, сильна залежність нових інститутів від старих; *path determinacy* – менш сильна залежність, що залишає місце для виникнення принципово нових інститутів; *path indeterminacy* або *path independence* – відсутність явного зв'язку між старими і новими інститутами [12].

У системі інститутів суспільства виділяються як неформальні правила (традиційні умовності, звичаєве право), так й формальні (писані правила, контракти між індивідами). Неформальні норми мають власні (неформальні) механізми контролю і покарання за їх невиконання більш гнучкі й тонкі, ніж у формальних механізмів. Модифікація неформальних норм і правил поведінки, які легітимізують (або не легітимізують) нові правові акти є довготривалим процесом. За відсутності тут належного спонукального механізму суспільство не може бути стабільним.

Розуміння інститутів як обмежень щодо поведінки членів суспільства комплементарно до ідей неокласичної теорії вибору. Поєднання індивідуального вибору з обмеженням, що накладають інститути на весь перелік альтернатив, є вагомим кроком до інтегрального інституційного аналізу. При цьому суперечливим виявляється набір стандарт-

них передумов, на яких побудована модель "економічної людини" ("*homo oeconomicus*") – повна ринкова інформація, вільна конкуренція, максимізація вигоди, досконалі (повні) права власності, одержання ринкової інформації без витрат, раціональна поведінка, заснована на егоїстичному інтересі. Неокласична теорія передбачає, що притаманні вільному ринку саморегулюючі механізми координації поведінки його суб'єктів автоматично призводять до економічного оптимуму. Якщо доводити ідею "людини економічної" до логічного кінця, то виявляється, що їй не потрібна мораль і культура, останні повинні бути виведені за межі цієї ідеї.

Інститути мають значення для суспільства тоді, коли ринкові трансакції супроводжуються витратами. В умовах, коли трансакційні витрати фактично наявні завжди, інститути стають основоположним принципом функціонування економіки, впливаючи на ці витрати.

Зниження трансакційних витрат обумовлено гарантіями прав власності і дотримання контрактів. Згідно з наслідками, що випливають з теореми Р. Коуза, саме факт зростання трансакційних витрат пояснює існування неефективних прав власності. Нераціональні моделі поведінки ринкових суб'єктів, низька спроможність "сприймати" ринкову інформацію обумовлюють сталість цих неефективних прав власності.

Будь-яке суспільство характеризується поєднанням стабільності (постійності) і розвитку (змін). При цьому суспільство закономірно прагне інституціоналізувати своє функціонування таким чином, щоб знизити невизначеність і забезпечити стабільність та розвиток. Вибір як вихідних одиниць дослідження понять "стабільність" та "розвиток" дає змогу, з одного боку, розглядати з єдиних методологічних позицій як інститути стабільності, так й інститути розвитку, а з іншого – створює передумови для формування релевантного понятійного апарату інституційного аналізу.

Стабільність та суспільний розвиток – відносно цілісні, але внутрішньо неупорядковані процеси. Важливим в інституційному аналізі є так званий іманентний підхід, коли стабільність суспільного розвитку розглядається як сутнісно суспільний феномен, похідний від суспільного, суспільний за своїм походженням. Стабільність і розвиток є залежними від потреб суспільства і його функцій, коли саме існування суспільства стає неможливим поза його стабільністю та розвитком. При цьому нестабільність суспільного розвитку має короткостроковий (тимчасовий) характер. Тим самим стабільність по суті розглядається як функція суспільства. Однак можливий й інший – трансцендентний підхід у ході інституційного аналізу, за якого суспільний розвиток розуміється як перманентний відхід від нестабільного, коли стабільність досягається всупереч переважанню нестабільності в суспільстві. За такого підходу стабільність суспільного розвитку виступає як явище, що безпосередньо не є функцією суспільства, але є затребуваним суспільством.

Стабільність як багатоаспектне поняття з позицій інституціональної теорії передбачає збереження соціально-економічної системи, інституційного порядку і нівелювання загрози нестабільності. Інституційний інструментарій дослідження особливо важливий в умовах, коли досягнення стабільності та забезпечення розвитку відбувається в несприятливому середовищі, для якого характерні волатильність і неоднорідність, перманентні кризові процеси, радикальні зміни в економіці, політиці і соціально-гуманітарній сфері.

Стабільність суспільства забезпечується складним набором обмежень, які включають формальні правила, пов'язані одне з одним ієрархічними залежностями, де зміна кожного рівня ієрархії вимагає більших витрат, ніж зміна попереднього рівня. У цей набір входять також неформальні обмеження, які є продовженням, розвитком і конкретизацією формальних процесів та добре здатні до виживання завдяки тому, що становлять частину звичної поведінки індивідів [4, с. 56–57].

У співвідношенні між стабільністю і розвитком у сучасному українському суспільстві на перше місце висувається стабільність. Етап стабільності характеризується тим, що структура і механізм функціонування суспільства залишаються практично незмінними. Навіть незначні зміни займають тривалий час. Розвиток забезпечує перехід суспільства на новий рівень, вибір ним такого шляху розвитку (аттрактора), коли відбувається прогресивна зміна структури суспільства і механізму його функціонування. Кожне суспільство створює механізми, що забезпечують стабільне відтворення властивих йому відносин в усіх сферах суспільного життя і одночасно сприяють розвитку як утвердженню нових інститутів, зміні інституційних характеристик.

Розвиток характеризується багатовимірною природою. Він починається в точках біфуркації й готується в ході етапу стабільності численними економічними і позаекономічними флуктуаціями. Флуктуації в суспільстві відіграють роль рушійних сил розвитку, тому їх аналіз є одним з необхідних етапів дослідження проблеми суспільної стабільності та розвитку. Проте вони часто настільки слабкі, а їх сигнали такі незначні, що можливі ефекти будуть надто малими або навіть протилежними очікуванім.

Стабільне суспільство – це суспільство настільки стійке, що може нормально функціонувати протягом життя багатьох поколінь, не підриваючи власну соціально-економічну систему. Стабільне суспільство задовольняє сьогоденні потреби, не ставлячи під загрозу можливості для задоволення потреб майбутніх поколінь. Проте сама стабільність буває різна. Одна справа – низький (дезінтегрований) рівень стабільності, а зовсім інше – високий рівень стабільності, який є характерним для ефективного солідарного громадянського суспільства.

Кожне суспільство бажало б поліпшити результати власної стабільності та розвитку, однак можливості, ресурси та інститути можуть бути недостатніми для цього, а отже, суспільство не здатне

реалізувати відповідні стратегії стабілізації та розвитку. Для будь-якого суспільства все більш актуальним стає мегапроблема – суперечність між стабільністю (у сенсі нормального функціонування і поступового розширення матеріальних і духовних благ, знань і технологій) та розвитку (у сенсі виходу за межі нормальності та прискореного зростання суспільного добробуту).

Важливе методологічне значення для проведення інституційного аналізу стабільності та розвитку суспільства має врахування *технологічного фактору*.

Визначальною прикметою сучасного світу є швидкі технологічні перетворення, зумовлені фундаментальними науковими інноваціями і глибокими технічними зрушеннями глобального масштабу. Це корінним чином змінює і змінюватиме усі параметри функціонування суспільства у XXI ст. Науково-технологічний прогрес формує сприятливі техніко-економічні умови для забезпечення суспільної стабільності та розвитку.

Розвинені країни світу нині опановують результати четвертої промислової революції – "індустрії 4.0" [13; 14]. Економіка в умовах четвертої промислової революції об'єктивно формує здатність до стабільності, а провідні економічні суб'єкти – здатність до усвідомлення своєї системної ролі та значущості власних дій для суспільного розвитку. Отже, одним з найважливіших способів забезпечення суспільного розвитку є наратив про першорядну роль науково-технологічної промислової революції. Зростання науково-інтелектуальної і технологічної потужності суспільства невіддільне від процесу поширення знань, що, як писав Т. Пікетті, залежить, насамперед, від здатності країни мобілізувати фінанси та інститути, що готові здійснювати великі вкладення в освіту населення і разом з тим забезпечувати передбачувані юридичні рамки для різних гравців [15, с. 86].

Четверта промислова революція заснована на цифрових технологіях, що обумовлює виникнення безпрецедентних змін парадигм у суспільстві, економіці і щодо кожного окремого індивіда. Йдеться про "вибуховий" розвиток "цифрової" революції та інформаційно-комунікаційних технологій. Це обумовлюватиме у XXI ст. економічні зміни дійсно фундаментального характеру, що відображає тренди нової технологічної бази виробництва. Значущим у цьому плані є впровадження різного роду розподілених технологій типу "блокчейн", що виступають справжнім ефективним інтерфейсом переходу до нового суспільства.

"Індустрія 4.0" системно впливає на стан суспільства, встановлення високого рівня суспільної стабільності. Суспільство розвивається у цих умовах не лінійними, а експоненціальними темпами. Навпаки, ті країни де ще розвивається "індустрія 3.0" чи навіть "індустрія 2.0", не мають у сучасних умовах шансів на успішний розвиток. Наразі в Україні склалася саме така несприятлива технологічна ситуація.

На основі проведеного теоретичного аналізу можна перейти до розгляду тих аспектів проблеми, які є важливими з точки зору концентрації зусиль на інституційному забезпеченні суспільної стабільності та розвитку в Україні. Наявні сьогодні в Україні інститути та інституційна система в цілому відображає інтереси, насамперед, олігархічних політико-економічних груп. Такі інститути гальмують соціально-економічну активність переважної частини членів суспільства.

Дослідження суспільної стабільності та розвитку передбачає розгляд динаміки не одного якогось показника (як, наприклад, ВВП при аналізі економічного зростання), а цілої системи соціально-економічних показників.

У таблиці відображено динаміку основних показників стабільності та розвитку суспільства в Україні в єдності економічних (ВВП, ВВП у розрахунку на одну особу) і соціально-гуманітарних аспектів (реальний наявний дохід населення, реальна заробітна плата, чисельність населення).

Динаміка основних показників суспільної стабільності та розвитку в Україні у 1996–2016 рр. (середньорічні темпи приросту, %)

Період	ВВП	ВВП у розрахунку на одну особу	Реальний наявний дохід населення	Реальна середньомісячна заробітна плата	Чисельність постійного населення
1996–2000	-1.8	-1.1	-	-4.4	-0.8
2001–2005	7.8	8.9	15.5	19.6	-0.8
2006–2010	1.4	1.9	8.3	7.6	-0.5
2011–2015	-2.1	-1.8	0.0	0.9	-0.3
2016	2.3	2.7	0.3	9.0	-0.4

Джерело: складено автором на основі [16].

Україні властива нерівномірна і нестійка динаміка наведених у таблиці показників: несприятливі тенденції посилюються, а поліпшення майже не виявляється. Погіршення усіх соціально-економічних показників мало місце в кризових 1996–2000 рр. та 2011–2015 рр. За весь 1996–2016 рр. відбувалося зменшення чисельності постійного населення України, що відображає дисбаланси у гуманітарній сфері суспільства. Обсяг природного скорочення населення щорічно становив 140 тис. – 370 тис. осіб. (2000 р. – 373 тис., 2005 р. – 355.9 тис., 2010 р. – 200.5 тис., 2012 р. – 142.4 тис., 2015 р. – 183.0 тис., 2016 р. – 186.6 тис.) [17, с. 26]. Поліпшення в економіці та соціальній сфері, якщо й відбувалося (як наприклад, у 2001–2005 рр.), то було незначним і тимчасовим. Не підвищувався у 2011–2016 рр. реальний наявний дохід населення – важливий соціальний показник стабільності та розвитку суспільства. Достатньо високі показники зростання реальної заробітної плати суперечили низькому обсягу ВВП на одну особу населення.

В Україні в останні роки відбувається відновлення економічного зростання, але воно не має міцних технологічних і макрофінансових передумов у вигляді вагомого збільшення частки нових високопродуктивних технологій, а також доступу до фінансових ресурсів. Параметри суспільної стабільності в Україні є дуже низькими. Конфлікт між низьким рівнем стабільності та несприятливими можливостями забезпечення розвитку (стабільність vs розвиток) полягає в сталому загостренні проблем в усіх сферах суспільного життя. Так, в економіці процеси деградації виявляються у зниженні частки переробної промисловості у ВВП країни, яка й так є досить низькою: 2005 р. – 19.7 %, 2006 р. – 20.1, 2007 р. – 19.9, 2008 р. – 17.4, 2009 р. – 15.5, 2010 р. – 15.0, 2011 р. – 13.8, 2012 р. – 11.3, 2013 р. – 12.8, 2014 р. – 14.0, 2015 р. – 14.0, 2016 р. – 14.2 %. Одночасно зростає частка аграрного виробництва (сільське, лісове та рибне господарство) як низькотехнологічного виду економічної діяльності: 2005 р. – 9.2 %, 2006 р. – 7.5, 2007 р. – 6.6, 2008 р. – 6.9, 2009 р. – 7.2, 2010 р. – 8.4, 2011 р. – 9.5, 2012 р. – 9.1, 2013 р. – 10.0, 2014 р. – 11.7, 2015 р. – 14.2, 2016 р. – 13.7 % [18]. У певних конкретно-історичних умовах і у короткостроковій перспективі аграрне виробництво може позитивно впливати на суспільний розвиток. Однак у середньо- та довгостроковій перспективах лише сучасна високотехнологічна промисловість стає необхідним і надійним базисом суспільного розвитку. Слід погодитися з Е. Райнертом, що "причину бідності становить спосіб виробництва – брак обробної промисловості – а не брак капіталу... Тільки наявність обробної промисловості уможлиблює модернізацію сільського господарства" [19, с. 107].

Сформованість і якість інститутів стабільності та розвитку є одними з основних універсальних критеріїв прогресу. Інститути, які виникли, не стають автоматично ефективними. Неефективність інститутів стабільності та розвитку є наслідком складності самих суспільних проблем й відсутності можливостей для реалізації відповідних державних стратегій. Фактичну відсутність розвитку українського суспільства можна пояснити неефективністю більшої частини інституційних структур, передусім тих, що забезпечують захист прав власності. Кінцевим результатом недосконалості суспільних інститутів є постійні порушення в механізмах узгодження інтересів суб'єктів суспільних взаємодій. На перше місце серед цих порушень усе більше виходить поглиблення нерівності суб'єктів (членів) суспільства. Різна якість і рівень життя в одному суспільстві викликає образи і обурення його членів.

Нерівність в Україні має, насамперед, інституційні коріння. Проте, якщо в останні роки нечисленні радикальні групи стали активними у відході від патерналізму, то великі помірковані групи в Україні так й залишилися багато в чому патерналістські орієнтованими. Держава часто своїми рішеннями і діями лише "підігріває" такі патерналістські настрої.

Важливою є проблема забезпечення інституційної надійності суспільства – його антикрихкості. Антикрихкість – це властивість усіх складних систем забезпечувати свою стабільність і розвиток. Як зазначав Н. Талеб, позбавляючи системи впливу змінюваності, випадковості і стресу, ми їм, по суті, шкодимо. За великим рахунком сучасний жорстко структурований світ шкодить нам нав'язаною владою політикою і "хитрими" теоріями, які це роблять: наносять удар по антикрихкості системи [20, с. 22–23].

Здатність (або нездатність) держави забезпечувати суспільну стабільність прийнято оцінювати за допомогою рейтингу крихких держав (англ. *Fragile States Index*), який складається з 2005 р. Метою рейтингу є виявлення здатності держав контролювати політичну, демографічну, економічну та соціальну ситуацію в країні. Оцінка крихкості держав здійснюється за такими складниками, як: демографічний тиск (визначається густиною населення та наявністю протиборчих етнічних груп); рівень еміграції; рівень економічної нерівності; економічне становище; криміналізація держави; роздрібненість у силових структурах й еліті; переміщення біженців усередині країни; дотримання законів і прав людини; зовнішнє втручання (ризик іноземного втручання в політичні й військові суперечки, а також залежність від зовнішнього фінансування) та ін. Державна крихкість і неіездатність означає нестабільність у суспільстві.

Щодо України, то зміна її рейтингу (вище місце – гірша ситуація) за останні роки відбувалося так: 2005 р. – 39 місце; 2006 р. – 86; 2007 р. – 106; 2008 р. – 108; 2009 р. – 110; 2010 р. – 109; 2013 р. – 117; 2014 р. – 113; 2015 р. – 84; 2016 р. – 85, 2017 р. – 90 місце [21].

В інституційному аналізі суспільної стабільності та розвитку у ХХІ ст. зростатиме значення дослідження соціального і духовно-гуманітарного (культурного) контенту. Це, насамперед, питання справедливості та довіри в громадянському суспільстві. Може здатися, що це відірвані від економіки проблеми, але насправді вони визначаються економічними детермінантами. Справедливість, довіра і розвиток органічно кореспондують одне з одним.

Для суспільства стабільності й розвитку визначальною та самодостатньою цінністю є людина й рівень її життя. Як підкреслював Дж. Ходжсон, найважливішою характеристикою інституціоналізму є ідея про соціальну та інституційну обумовленість індивіда [6, с. 396]. Саме розвиток економіки надає можливість кожному індивіду заробляти на гідне життя власною чесною працею. Лише після того, як будуть досягнуті зримі позитивні зрушення в економічному розвитку, можна говорити про сталий розвиток усіх членів суспільства. Тим самим будуть створюватися інституційні умови для зміни способу життя громадянського суспільства.

Економічний розвиток сам по собі мало що означає для громадянського суспільства. Головне, щоб його перевагами могли скориста-

тися усі члени суспільства, усі соціальні групи. Щоб на цій основі зменшилося соціальне і майнове розшарування суспільства. Інакше звичайні громадяни такого розвитку не відчуватимуть. Найближчими роками гострим інституційним викликом для українського суспільства буде проблема більш справедливого розподілу доходів, підвищення рівня й якості життя людей.

Звернемо увагу ще на один результат проведеного інституційного аналізу: важливою є позитивна соціальна атмосфера в суспільстві. Демократична правова держава створює належний соціоекономічний простір для актуалізації активних і креативних особистостей, дбаючи про створення єдиних для всіх "правил гри" в суспільстві. Держава одночасно будує справедливі "соціальні ліфти", якими можуть скористатися члени суспільства. Навпаки в недемократичному суспільстві закон і порядок не дотримуються, а безпека громадян не забезпечується. Як писав Х. Мінські, коли економіка забезпечує громадянам базову безпеку і почуття власної гідності, тому що робота доступна всім і кожному, багато соціальних проблем "знижуються" до цілком прийнятних розмірів [22, с. 53]. Обмеження рівня соціальної нерівності – важлива інституційна передумова зниження потенціалу нестабільності в українському суспільстві.

В умовах суспільного розвитку кожний індивід, соціальні та національні групи і верстви населення мають найкращі можливості для реалізації своїх інтересів і потенцій. Збалансованість інтересів усіх суб'єктів суспільного життя забезпечує атмосферу співробітництва і солідарності в суспільстві, створюючи, в свою чергу, й найсприятливіші умови для успішного розвитку. У міру того як розвивається національна економіка, зростає суспільне виробництво, створюються більш сприятливі та повноцінні інституційні умови для соціального і духовного розвитку людини, реалізації її потреб та інтересів. Стратегія суспільного розвитку тим самим набуває ознак політико-економічного консенсусу, тобто користується підтримкою більшості членів суспільства.

Зосередженість на приватному житті та повсякденних родинних проблемах не "захистить" окремого індивіда від суспільної нестабільності. Роль "спостерігача" ззовні, здавалося б, дуже вигідна, але фактично вона неефективна. Найнебезпечнішим у ситуації суспільної нестабільності є байдужість людей до втрати шансів на успішну самореалізацію. Реальність така, що Україні ще тривалий час доведеться жити відповідно до наявних (досить низьких) можливостей. І члени суспільства не повинні нарікати, коли не вдається швидко досягнути вищого рівня суспільного добробуту.

Хоча у цій статті на перше місце ставиться інституційний аналіз впливу громадянського суспільства на досягнення стабільності і забезпечення розвитку, дослідження ролі держави є не менш важливим.

У XXI ст. держава не може не зменшувати межі тієї суспільної сфери, якою вона "опікується". У забезпеченні суспільної стабільності зростатиме роль приватних громадян, які, виявляючи свою активність, формуватимуть через неурядові організації дедалі більше владних рішень. Сфера застосування державного імперативу у процесі впливу на суспільні відносини у майбутньому буде лише зменшуватися. Держава поступово й дедалі більше поступатиметься частиною своєї правосуб'єктності на користь інших суб'єктів – суб'єктів громадянського суспільства. Альтернативою цьому може бути лише посилення олігархічної моделі влади, яка організовує суспільство з вигодою для себе за рахунок абсолютної більшості громадян. Олігархічний капіталізм формує своєрідний різновид неопатрімоніальної влади, яка забезпечує доступ до ресурсів лише особам, близьким до політичної влади.

Інститути громадянського суспільства можуть по-різному впливати на ефективність діяльності держави, як за рахунок широкого громадського контролю над процесами формування політики, так і шляхом різних форм делегування компетенцій професіоналам-управлінцям для прийняття і реалізації ефективних політичних рішень. За дієвої взаємодоповнюваності громадянського суспільства і держави створюються умови для ефективного функціонування інститутів стабільності та розвитку. Розвиток суспільства стає при цьому більш скоординованим і цілеспрямованим.

На перший план дедалі більше виходить проблема розроблення й повноцінного втілення стратегічних державних програм стабільності та розвитку. *Стратегія* передбачає як її розроблення (формування), так і реалізацію (виконання). Формування державної стратегії ґрунтується на розробці нормативно-правових актів, основою її реалізації є організаційно-управлінська діяльність. Реалізація обраної стратегії ставить ряд конкретних завдань у сфері інституційного забезпечення суспільної стабільності та розвитку, прийняття рішень, які впливають на функціонування діючих інститутів та їх оновлення. При цьому необхідно враховувати ресурсні та ціннісні обмеження реалізації державної стратегії, забезпечити відповідність між її проведенням і об'єктивними умовами, що відображають інерційність інституційних структур суспільства. Гальмування суспільного розвитку відбувається через ігнорування сенсу соціально-економічної доцільності в реалізації стратегій.

Щоб бути успішними, стратегії та стратегічні реформи повинні відбуватися синхронно, паралельно і взаємопов'язано. Лише за цієї умови виникатимуть ефективні інститути, які доповнюватимуть один одного.

Більшість випадків успішних інституційних реформ у різних країнах мають місце, коли суспільство породжує потужну внутрішню потребу в нових інститутах. Важливим є також імпорт інститутів та їх адаптація до національних умов. Однак це зовнішній чинник. В Україні відсутність якісних інститутів стабільності і розвитку перешкоджає здійсненню реальних, прозорих і ефективних соціально-економічних

реформ. З іншого боку, поза реформами неможливо сформувати нові інститути. Без ефективних реформ та якісних інститутів для забезпечення стабільності державі залишається лише інтенсифікувати трудову міграцію громадян за кордон, знімаючи тим самим надмірну соціально-економічну напругу в суспільстві. Попри зневіру громадянського суспільства в тому, що в Україні можуть відбуватися прогресивні соціально-економічні реформи, на перспективу саме стратегічні реформи є і залишатимуться найприйнятнішим шляхом забезпечення суспільної стабільності та розвитку. Головним пріоритетом повинна стати стратегія національного розвитку.

Важливим об'єктом інституційного аналізу стає *популістська економічна політика* держави. Під терміном популізм прийнято розуміти політичну діяльність, гасла якої популярні в суспільстві, але, як правило, не мають реальних (економічних, матеріальних) підстав для реалізації. У суспільстві, де присутні високі соціально-економічні очікування індивідів, завжди знайдуться політики, які будуть обіцяти "реалізацію" цих очікувань всупереч наявним об'єктивним можливостям. П. Бурдье писав про те, що популістська пристрась давати народним масам "політику" як наділену від природи властивостями, що впливають з пануючого визначення політики, не враховують те, що практичне засвоєння, яке виражається у щоденному виборі, знаходить своє обґрунтування радше у несвідомому, ніж у свідомості [23, с. 117]. Популізм – це відсутність справжньої економічної свободи і нерівність можливостей, "відвернення" уваги суспільства від корупції. Популізм формує в суспільстві психологію примарних очікувань, що підточує віру індивідів у власні економічні можливості.

Популізм державної політики невіддільний від інформаційного маніпулювання свідомістю суспільства. Технології маніпулювання суспільною свідомістю набули сьогодні найрізноманітніших і витончених форм. У результаті індивіди все більше перетворюються в пасивних суб'єктів суспільних відносин, якими можна управляти за допомогою процесів маніпулювання. На основі інформаційних маніпуляцій вдається "приховувати" від суспільства реальний стан справ у країні, імітувати, а не здійснювати реальні реформи. Маніпуляції, що формують суспільний інфантилізм, є основною складовою теорії і практики концепції "*post-truth world*" [24]. Активно маніпулює громадською думкою експертне середовище шляхом дозування інформації, її викривлення й подання свідомо дезорієнтованої думки. Як наслідок – деморалізація суспільства, його пасивність і неадекватність реагування на соціально-економічні зміни. Формується справжнє суспільство "театру абсурду", в якому на перше місце виходять піар-технології і "видимість" реалізації державної політики.

На цій основі відбувається маргіналізація дійсно професійної соціально-економічної політики. Процес розроблення (формування) державної політики стає важливішим за механізм її практичної реалі-

зації. Вже саме прийняття нормативно-правових документів вбачається кінцевим результатом, а реальна організаційно-управлінська діяльність щодо їх реалізації відходить на другий план. Мета і завдання політики стабільності та розвитку не досягаються тому, що відсутній ефективний державний менеджмент, який втілює їх у життя.

Висновки. Представлено комплексне бачення можливостей інституційного аналізу стабільності та розвитку суспільства. Інституційний аналіз надав можливість здійснити міждисциплінарне дослідження проблем стабільності та розвитку, забезпечив збалансоване бачення відповідних економічних, соціальних і духовно-гуманітарних питань. Теоретичне поєднання аналізу внутрішньої стабільності та інкрементних змін в українському суспільстві дає змогу краще зрозуміти сутність процесів, що відбуваються в ньому.

Ключовим чинником, що впливає на стабільність і розвиток, є інтереси суспільних суб'єктів і забезпечення інституційних умов активної їх участі у соціально-економічній діяльності. Інститути суспільства закономірно відображають конфлікти інтересів та суперечності у суспільстві. Розв'язання цих суперечностей і конфліктів потребує ефективного механізму прийняття державних рішень на основі критичного осмислення наявної практики публічного управління. Усвідомлюючи наявні та перспективні загрози і ризики, держава повинна цілеспрямовано створювати інституційні канали управління стабільністю і розвитком. Іншими словами, йдеться про інституційну оформленість суспільної стабільності та розвитку, розроблення інституційних стратегій, націлених на протидію небезпеці суспільної дестабілізації. Формування суспільства стабільності розглядається не тільки в світлі інституційних перетворень, але і як магістральний шлях довгострокової державної політики, стратегічно орієнтованої на розвиток.

У перспективі питання суспільної стабільності та розвитку й адекватної їм системи інститутів повинні стати об'єктом більш ґрунтовного і повного дослідження. Можливості інституційного аналізу при цьому мають бути поєднані з перевагами традиційного макро- і мікро-економічного аналізу, що дасть змогу суттєво підвищити їх гносеологічне значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аджемоглу Д., Робінсон Дж.* Чому нації занепадають. Київ : Наш формат, 2017. 440 с.
2. *Уильямсон О. И.* Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, "отношенческая" контрактация. СПб. : Лениздат. CEV Press, 1996. 702 с.
3. *Коуз Р.* Фирма, рынок и право. М. : Новое изд-во, 2007. 224 с.
4. *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М. : НАЧАЛА, 1997. 190 с.
5. *Сото де Е.* Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше. Київ : Наш формат, 2017. 332 с.

6. Ходжсон Дж. В чем сущность институциональной экономики? Философия экономики. Антология. М. : Изд. Ин-та Гайдара, 2012. С. 381–398.
7. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. Київ : НАН України, 2009. 864 с.
8. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под. ред. А. А. Гриценко. Харьков : Форт, 2008. 928 с.
9. Небрат В. Теоретичні основи дослідження інституційної трансформації економіки. Економічна теорія. 2017. № 2. С. 34–49.
10. Тарасевич В. М. Четверть століття незалежності України: актуальні контексти та імперативи соціально-економічних реформ. Економіка України. 2017. № 7. С. 3–21; № 8. С. 14–28.
11. Філіпенко А. Економічний світ і методологія. Економічна теорія. 2017. № 3. С. 5–22.
12. Toole M. Institutional adjustment and instrumental value. Review of international political economy. 1994. Vol. 1. № 3. P. 405–443.
13. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. Geneva : World Economic Forum. 2016. 192 p.
14. Bartodziej C. J. The Concept Industry 4.0. An Empirical Analyses of Technologies Applications in Production Logistics. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2017. 150 p.
15. Пікетті Т. Капітал у XXI столітті. Київ : Наш формат, 2016. 696 с.
16. Індекси основних соціально-економічних показників. Державна служба статистики України : офіц. сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2017. 611 с.
18. Національні рахунки. Державна служба статистики України : офіц. сайт. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
19. Райнерт Е. С. Як багаті країни збагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними. Київ : Темпора, 2014. 444 с.
20. Taleb N. N. Antifragile. Things that gain from Disorder. United States : Random House, 2012. 519 p.
21. Fragile states Index 2017: factionalization and group grievance fuel rise in instability. URL : <http://fundforpeace.org>.
22. Мински Х. Ф. Стабилизируя нестабильную экономику. Гл. 1–2. Эконом. политика. 2016. № 2. Т.11. С. 52–91.
23. Бурдье П. Социология политики. М. : Socio-Logos, 1993. 336 с.
24. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. URL : <http://www.ralphkeyes.com/the-post-truth-era>.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2018.

Lagutin V. Possibilities of institutional analysis of social stability and development.

Background. The institutional development of the problem of stability and development of society is an important condition for achieving real institutional support for social stability and development. The content of the categories "stability" and "development" goes beyond exclusively economic theory and becomes interdisciplinary. Interdisciplinary research tasks are inherent in institutional analysis. Deep search for the unity and differences of the stability and development institutions, new understanding of their role in civil society and rethinking the content of the socio-economic strategy of the state should be the primary tasks.

The analysis of recent studies and publications shows that there is a search for effective institutional tools for analyzing various social problems. The methodological and heuristic values of institutional theory (neo-institutionalism in modern terms) are evident. Institutional analysis should be widely used in the study of large-scale problems of social stability and development.

The aim of the article is to study the problem of ensuring social stability and development on the basis of institutional tools.

Materials and methods. *The basis of the article became the fundamental positions of scientific works of foreign and domestic economists on the identified issues. In the process of research, general scientific and special methods of institutional analysis were applied.*

Results. *Stability is a multifaceted concept from the standpoint of institutional theory it involves preserving the socio-economic system, institutional order and leveling the threat of instability. Each society creates mechanisms that ensure a stable reproduction of its inherent relationships in all spheres of social life, and simultaneously contributes to the development of both the approval of new institutions and the change of institutional characteristics. The study of social stability and development involves consideration of the dynamics of not one indicator (such as GDP in the analysis of economic growth), but of the whole system of socio-economic parameters of society. In the institutional analysis of social stability and development in the XXI century the significance of the study of spiritual and humanitarian (cultural) content will increase. The strategy of social development becomes a sign of political and economic consensus, supported by the majority of members of society.*

Conclusion. *Institutional analysis has made it possible to carry out a multidisciplinary study of stability and development issues, providing a balanced vision of the economic, social and spiritual and humanitarian issues of society. The key factor affecting stability and development is the interests of society and the provision of institutional conditions for their active participation in socio-economic activities. The formation of a society of stability is the main path of a long-term state policy, strategically oriented to development.*

Keywords: stability, development, institutional analysis, institutes, civil society, state.

REFERENCES

1. Adzhemoglu D., Robinson Dzh. Chomu nacii' zanepadajut'. Kyi'v : Nash format, 2017. 440 s.
2. Uil'jamson O. I. Jekonomicheskie instituty kapitalizma: Firmy, rynki, "otnoshencheskaja" kontraktacija. SPb. : Lenizdat. CEV Press, 1996. 702 s.
3. Kouz R. Firma, rynek i pravo. M. : Novoe izd-vo, 2007. 224 s.
4. Nort D. Instituty, institucional'nye izmenenija i funkcionirovanie jekonomiki. M. : NACHALA, 1997. 190 s.
5. Soto de E. Zagadka kapitalu. Chomu kapitalizm peremagaje na Zahodi i nide bil'she. Kyi'v : Nash format, 2017. 332 s.
6. Hodzhson Dzh. V chem sushhnost' institucional'noj jekonomiki? Filosofija jekononomiki. Antologija. M. : Izd. In-ta Gajdara, 2012. S. 381–398.
7. Gejec' V. M. Suspil'stvo, derzhava, ekonomika: fenomenologija vzajemodii' ta rozvytku. Kyi'v : NAN Ukrai'ny, 2009. 864 s.
8. *Institucional'naja* arhitektonika i dinamika jekonomicheskikh preobrazovanij / pod. red. A. A. Gricenko. Har'kov : Fort, 2008. 928 s.
9. Nebrat V. Teoretychni osnovy doslidzhennja instytucijnoi' transformacii' ekonomiky. Ekonomichna teorija. 2017. № 2. S. 34–49.
10. Tarasevych V. M. Chvert' stolittja nezalezhnosti Ukrai'ny: aktual'ni konteksty ta imperatyvy social'no-ekonomichnyh reform. Ekonomika Ukrai'ny. 2017. № 7. S. 3–21; № 8. S. 14–28.
11. Filipenko A. Ekonomichnyj svit i metodologija. Ekonomichna teorija. 2017. № 3. S. 5–22.
12. Tool M. Institutional adjustment and instrumental value. Review of international political economy. 1994. Vol. 1. № 3. P. 405–443.

13. Schwab K. The Forth Industrial Revolution. Geneva : World Economic Forum. 2016. 192 p.
14. Bartodziej C. J. The Concept Industry 4.0. An Empirical Analyses of Technologies Applications in Production Logitics. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2017. 150 p.
15. Piketti T. Kapital u XXI stolitti. Kyi'v : Nash format, 2016. 696 s.
16. Indeksy osnovnyh social'no-ekonomichnyh pokaznykiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy : ofic. sajt. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2016 rik. Kyi'v : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2017. 611 s.
18. Nacional'ni rahunky. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy : ofic. sajt. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
19. Rajnert E. S. Jak bagati kraïny zbagatily... i chomu bidni kraïny lyshajut'sja bidnymi. Kyi'v : Tempora, 2014. 444 s.
20. Taleb N. N. Antifragile. Things that gain from Disorder. United States : Random House, 2012. 519 p.
21. Fragile states Index 2017: factionalization and group grievance fuel rise in instability. URL : <http://fundforpeace.org>.
22. Minski H. F. Stabiliziruja nestabil'nuju jekonomiku. Gl. 1–2. Jekonom. politika. 2016. № 2. T.11. S. 52–91.
23. Burd'e P. Sociologija politiki. M. : Socio-Logos, 1993. 336 s.
24. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. URL : <http://www.ralphkeyes.com/the-post-truth-era>.

УДК 339.37-043.86(477)

БЕГЛАРАШВІЛІ Оксана, к. е. н., доцент кафедри торговельного підприємництва та логістики Київського національного торговельно-економічного університету

КУЛІК Анна, к. е. н., доцент кафедри торговельного підприємництва та логістики Київського національного торговельно-економічного університету

РОЗДРІБНА ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНІ: ДИНАМІКА ЗМІН

Висвітлено деякі аспекти основних показників розвитку магазинів роздрібної торгівлі в Україні. Проаналізовано динаміку показників кількості підприємств, торговельної площі, товарообороту роздрібної торгівлі підприємств-юридичних осіб, забезпеченості населення торговельною площею, індекси споживчих цін.

Ключові слова: роздрібна торговельна мережа, магазин, роздрібний товарооборот.

© Бегларашвілі О., Кулік А., 2018